

Bail as type of legal relationships with participation of the third persons

Порука як вид правовідносин із участю третіх осіб

Oleg Kuzmich

Key words:

bail, third person, agreement, debtor, creditor, basic (mainly) civil legal relationship.

Ключові слова:

порука, третя особа, договір, боржник, кредитор, основне (головне) цивільне правовідношення.

Постановка проблеми. Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язання неодноразово досліджувалася в юридичній літературі, однак, що стосується її специфіки як виду правовідносин із участю третіх осіб, то це питання є найменш дослідженим у науці цивільного права, що породжує нові запитання з проблематики участі третіх осіб у цивільних правовідносинах.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження поруки на предмет участі у таких правовідносинах третіх осіб як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як свідчить аналіз доктринальних досліджень, юридична природа поруки неодноразово ставала предметом уваги з боку науковців, підтвердженням чого слугують праці таких авторів, як: В.В. Луць, О.В. Михальнюк, В.І. Остапенко, П.М. Федосєєв тощо, але, що стосується дослідження поруки на предмет участі у таких правовідносинах третіх осіб як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин, то це питання не знаходило належної уваги серед науковців.

Виклад матеріалу. Так, О.В. Михальнюк під порукою розуміє акцесорне договірне зобов'язання, згідно з яким поручитель поручається перед кредитором третьої особи (боржника) за виконання останнім його зобов'язання, а у разі його невиконання чи неналежного виконання – зобов'язується виконати зобов'язання боржника та/або нести цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків та/або сплатити неустойку¹. В.І. Остапенко під порукою пропонує розуміти правовідношення, відповідно до якого поручитель зобов'язується на користь кредитора виконати обов'язок боржника за основним договором (який полягає у сплаті на користь кредитора певної грошової суми) у випадку, якщо боржник не виконає зазначений обов'язок самостійно, а також сплатити у зв'язку із порушенням основного зобов'язання проценти, викликані простроченням, неустойку (якщо вона була встановлена відповідно до основного договору) та відшкодувати збитки, якщо їх зазнав кредитор у зв'язку із порушенням зобов'язання боржником. До ознак, які є характерними для поруки, авторка відносить такі: акцесорний (додатковий) характер; виникнення правовідносин поруки на підставі договору; солідарний характер відповідальності поручителя та боржника². Суть договору поруки, пише Ю.О. Заїка, полягає в тому, що у разі невиконання боржником свого зобов'язання, поручитель повинен у повному обсязі цей обов'язок виконати і понести передбачену законом чи договором цивільно-правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання зобов'язання³.

Поняття договору поруки визначено і в Цивільному кодексі (далі – ЦК) України – згідно із ч. 1 ст. 553, за договором поруки поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Через спе-

¹ Михальнюк О.В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : [монографія] / О.В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – С. 88.

² Остапенко В.І. Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що виникають з кредитних правовідносин (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.І. Остапенко. – К., 2015. – С. 9-10.

³ Заїка Ю.О. Проблеми застосування поруки в кредитних договорах / Ю.О. Заїка // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (06 березня 2014 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2014. – С. 10.

цифіку цього забезпечувального зобов'язання, в разі порушення боржником основного зобов'язання, забезпеченого порукою, поручитель зобов'язується виконати обов'язок боржника і понести цивільно-правову відповідальність за це порушення. Однак, як зазначається В.В. Луцем, боржник не вибуває з числа суб'єктів основного зобов'язання і не звільняється від відповідальності за допущене ним правопорушення. У цьому разі боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткової (субсидіарної) відповідальності поручителя. Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором теж солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що й боржник, включаючи сплату основного боргу, відсотків, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки⁴.

У разі поруки, пише П.М. Федосєєв, виникають два види зобов'язальних правовідносин: основне правове відношення між кредитором і боржником і, як доповнення до нього, правове відношення між кредитором і поручителем. Зобов'язання поручителя не може бути більшим за обсягом, ніж зобов'язання головного боржника.

Обсяг і характер відповідальності поручителя залежать від змісту договору поруки. Якщо сторони договору поруки не зробили в ньому застереження щодо обмеження відповідальності поручителя, то він несе відповідальність у повному обсязі як солідарний боржник⁵.

Отож, як впливає з наведеного, поряд із забезпечуваним зобов'язанням як основним (головним) цивільним правовідношенням, має місце й додаткове (акцесорне), які між собою перебувають у безпосередньому правовому зв'язку, в силу якого динаміка (рух) основного цивільного правовідношення безпосередньо впливає на динаміку додаткового, і, як, наслідок, на одну зі сторін останнього, а саме поручителя. Зокрема, невиконання чи неналежне виконання боржником забезпечуваного порукою зобов'язання як основного є підставою для настання для поручителя як сторони додаткового правовідношення відповідних правових наслідків, зміст яких визначається специфікою поручительських правовідносин. Як передбачено ч. 1 ст. 554 ЦК України, у разі порушення боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо договором поруки не встановлено додаткову (субсидіарну) відповідальність поручителя. Поручитель відповідає перед кредитором у тому ж обсязі, що і боржник, включаючи сплату основного боргу, процентів, неустойки, відшкодування збитків, якщо інше не встановлено договором поруки (ч. 2 ст. 554 ЦК України). Особи, які спільно дали поруку, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не встановлено договором поруки (ч. 3 ст. 554 ЦК України).

Такі наслідки для поручителів можуть визначатися як правовими нормами, так і договірними положеннями, зокрема з договорів поруки. Змістом таких наслідків є суб'єктивні права та обов'язки поручителів, внаслідок чого останні стають солідарними боржниками, а у випадках, обумовлених договором поруки, і субсидіарними (ч. 1 ст. 554 ЦК України).

Як впливає із наведеного, у випадку з порукою, як і з іншими цивільними правовідносинами, якими опосередковується участь третіх осіб, має місце як основне (головне) цивільне правовідношення, так і додаткове, одна зі сторін якого, а саме поручитель, щодо основного, в силу існуючого між ними правового зв'язку та правових наслідків, які породжуються таким правовим зв'язком, набуває загальних ознак, які є характерними для третіх осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, у зв'язку із чим є всі передумови для визнання аналізованих правовідносин із участю поручителя такими, якими опосередковується один із видів правовідносин із участю третіх осіб. Поручитель, будучи суб'єктом цивільного правовідношення, є належним чином ідентифікований, діє у відповідних правовідносинах від власного імені чи найменування, може володіти, окрім суб'єктивного обов'язку, і суб'єктивними правами, здійснюючи які, має можливість впливати на динаміку (рух) основного цивільного правовідношення.

Отож, особливістю аналізованого виду правовідносин із участю третіх осіб є те, що, окрім основного цивільного відношення, має місце і додаткове, одна зі сторін якого щодо основного і виступає в якості третьої особи. До виникнення основного цивільного правовідношення поручитель не має ні безпосеред-

⁴ Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : [монографія] / В.В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 210.

⁵ Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / П.М. Федосєєв. – Харків, 2003. – С. 13.

нього, ні опосередкованого відношення, у протилежному випадку передумов для визнання його в якості третьої особи не було б.

В.І. Остапенко звертає увагу на те, що сучасні умови розвитку кредитних відносин та відносин, які виникають у зв'язку із укладенням договору поруки, зумовили виникнення правових ситуацій, які не відповідають традиційному розумінню принципу акцесорності. До таких випадків автор відносить: можливість надання поруки стосовно майбутнього або умовного зобов'язання; існування поруки після смерті боржника-фізичної особи або після ліквідації боржника-юридичної особи; збереження поруки у випадку розірвання основного зобов'язання; збереження поруки при недійсності основного зобов'язання; збереження поруки у випадку припинення основного зобов'язання із підстав, встановлених законом. Винятки із принципу акцесорності, незважаючи на те, що об'єктивно існують і підтримуються, в тому числі й судовою практикою, не мають, на думку автора, належної законодавчої регламентації, у зв'язку із чим пропонується ряд змін та доповнень до ЦК України, зокрема: доповнення ч. 1 ст. 559 ЦК України положенням такого змісту: «Порука не припиняється стосовно забезпечення виконання обов'язків, які виникли до припинення основного договору, якщо інше не встановлено законодавством або домовленістю сторін», а також викладення ч. 2 ст. 548 ЦК України в такій редакції: «Недійсне зобов'язання не підлягає забезпеченню. Недійсність основного зобов'язання (вимоги) спричиняє недійсність правочину щодо його забезпечення, якщо інше не встановлено цим Кодексом. Правочин щодо забезпечення основного зобов'язання може забезпечувати вимоги, пов'язані із застосуванням наслідків недійсності основного зобов'язання»⁶.

Слід зауважити, додаткове цивільне правовідношення є таким, що може виникати як до виникнення основного цивільного правовідношення (однак у цьому випадку тільки з виникненням останнього таке правовідношення набуде ознак додаткового), так і після його виникнення, що впливає зі специфіки кожного із таких правовідношень. Із врахуванням наведеного, для визнання поручителя в якості третьої особи у випадках, про які згадує В.І. Остапенко, необхідне існування безпосередньо основного цивільного правовідношення, в протилежному випадку передумов для визнання поручителя в якості третьої особи не буде.

Підставою виникнення поручительського правовідношення як додаткового є договір поруки. Як зазначається в юридичній літературі, практикою вироблено принаймні три варіанти укладення договору поруки:

- між поручителем і кредитором без участі головного боржника (поряд із ним може існувати договір між майбутнім поручителем і зацікавленою в поруці особою – кредитором або боржником);
- включення умови про поруку як складової частини основного договору, що підписується третіми сторонами: кредитором, боржником і поручителем;
- укладення окремого договору поруки між кредитором, боржником і поручителем, що існує поряд з основним⁷. Тим не менше, як зауважується, для дійсності договору поруки згідно із ЦК України необхідною (і достатньою) слід вважати участь у ньому лише кредитора і поручителя⁸.

Так, пише П.М. Федосєєв, підставою виникнення даних відносин є договір поруки. Сторонами за договором поруки є особа, що виступає як поручитель (фізична або юридична особа) і кредитор за основним зобов'язанням. Сам боржник за забезпечуванним зобов'язанням, як правило, у договорі поруки участі не бере⁹.

Чинне законодавство, зауважує В.І. Остапенко, не містить вимог щодо необхідності участі боржника в укладенні договору поруки. За загальним правилом договір поруки укладається між двома сторонами – поручителем і кредитором. Згода боржника на укладення договору поруки також не вимагається. Отже, неотримання згоди боржника на укладення договору поруки не є абсолютною і безумовною підставою для визнання договору поруки недійсним. Водночас, договір поруки, укладений без отримання згоди боржника, може бути визнано недійсним у випадку, якщо боржник доведе, що укладений договір поруки

⁶ Остапенко В.І. Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що виникають з кредитних правовідносин (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.І. Остапенко. – К., 2015. – С. 10.

⁷ Михальнюк О.В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : [монографія] / О.В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – С. 139.

⁸ Михальнюк О. В. Там само. С. 140–141.

⁹ Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / П.М. Федосєєв. – Харків, 2003. – С. 13.

порушує його права чи розширює обов'язки, тобто є укладеним внаслідок зловживання кредитором своїми правами¹⁰.

Як випливає з наведеного, поручитель як третя особа може перебувати водночас у правовому зв'язку як із однією зі сторін забезпечуваного зобов'язання як основного цивільного правовідношення, так і з обома одночасно, що залежатиме від специфіки договірних конструкцій, якими опосередковуватиметься виникнення поручительського правовідношення як додаткового. З цього приводу з'являється питання: якщо порука виникає на підставі договору, який укладається між поручителем та кредитором забезпечуваного зобов'язання як основного правовідношення, чи є підстави для оцінки такого договору як договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), де в якості останньої виступатиме боржник забезпечуваного зобов'язання. Передумовою для постановки такого питання є висновок, який можна зробити на перший погляд. Мова йде про те, що виконання поручителем свого обов'язку з договору поруки може призвести до отримання боржником забезпечуваного зобов'язання відповідної вигоди та користі. Як передбачено ч. 1 ст. 636 ЦК України, договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена в договорі. Крім того, особливістю цього договору є й те, що у третьої особи виникає право вимоги, це імператив. З огляду на сказане та специфіку поручительського правовідношення, договір поруки, укладений між поручителем та кредитором забезпечуваного зобов'язання, жодних суб'єктивних прав для боржника забезпечуваного зобов'язання не породжує. Якраз навпаки, у разі невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання, забезпеченого порукою, право вимоги виникає у кредитора забезпечуваного зобов'язання, як до боржника, так і поручителя, підтвердженням чого слугує положення ч. 1 ст. 554 ЦК України, внаслідок чого підстави для оцінки договору поруки, укладеного між поручителем та кредитором забезпечуваного зобов'язання як договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), відсутні. Більше того, через специфіку договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), остання для отримання відповідної вигоди та користі не повинна вчиняти будь-яких дій, не утримуватися від їх вчинення і не допускати порушення суб'єктивних прав та інтересів інших осіб.

Немає підстав і для визнання договору, яким також опосередковується виникнення поручительських правовідносин як договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України), укладеного між боржником забезпечуваного зобов'язання та поручителем. Як відзначила із цього приводу О.В. Михальнюк, по-перше, у ст. 511 ЦК України закріплено презумпцію зобов'язання як цивільно-правовий зв'язок між кредитором і боржником, що не може створювати обов'язку для третьої особи. На користь третьої особи (кредитора у поручительських правовідносинах) можна обумовити лише права, якими ця особа може скористатися і від яких може відмовитися. У жодному разі не можна без її згоди покласти на неї цивільно-правовий обов'язок. Як випливає зі ст. 556 ЦК України, у кредитора виникають не тільки права, а й обов'язки. По-друге, згідно зі ст. 636 ЦК України, якщо особа, яка уклала договір, обумовила виконання зобов'язання, що виникло з договору, третій особі, то, якщо інше не передбачено в договорі і не випливає з його змісту, виконання може вимагати як особа, що уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання. Проте боржник за основним зобов'язанням не має права вимагати від поручителя виконання договору поруки на свою користь. Протилежний висновок неминуче призвів би до нівелювання правового призначення поруки як засобу забезпечення інтересів кредитора, а не боржника. Виходячи із самих міркувань, навряд чи можна було б скористатися також і ч. 4 ст. 636 ЦК України у випадку відмови кредитора від наданого йому за договором поруки права, оскільки це означало б, що боржник таким чином отримує право вимагати від поручителя здійснення виконання на свою користь, що суперечить правовій природі поруки¹¹.

Висновки. Підсумовуючи вищесказане, необхідно зауважити, що правовідносинами з участю поручителів, як і іншими видами правовідносин з участю третіх осіб, опосередковується існування поряд із основним (головним) цивільним правовідношенням також і додаткового, одна зі сторін якого щодо основного, в силу існуючого між ними правового зв'язку, виступає в якості третьої особи, у зв'язку із чим є всі передумови для визнання правовідносин із участю поручителів такими, якими опосередковується один із видів правовідносин із участю третіх осіб. Правовий зв'язок поручительського правовідношення з основним опосередковується винятково договором поруки. Водночас ні договір, який укладається між

¹⁰ Остапенко В.І. Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що виникають з кредитних правовідносин (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.І. Остапенко. – К., 2015. – С. 11.

¹¹ Михальнюк О.В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : [монографія] / О.В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – С. 142–143.

боржником основного цивільного правовідношення та поручителем, ні договір, який укладається між поручителем та кредитором, якими опосередковується виникнення поручительського правовідношення, не є договорами на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України). Про поручителя в якості третьої особи як одну зі сторін поручительського правовідношення як додаткового, можна вести мову тільки у випадку існування основного правовідношення, в протилежному випадку передумов (критеріїв) для визнання його в якості третьої особи не буде. Поручитель як третя особа діє в цивільному правовідношенні як суб'єкт, виступає від власного імені чи найменування, може володіти, окрім суб'єктивного обов'язку, і суб'єктивними правами.

Анотація

Стаття присвячена аналізу поруки з погляду правовідносин із участю третіх осіб, а саме поручителів. Розглянуто ознаки поручителя, які є характерними для третіх осіб у цивільних правовідносинах. Проаналізовано підстави виникнення та зміст поручительського правовідношення як додаткового щодо основного (головного) як забезпечуваного. Зроблено висновок, що ні договір, який укладається між боржником основного (головного) цивільного правовідношення та поручителем, ні договір, який укладається між поручителем та кредитором, якими опосередковується виникнення поручительського правовідношення, не є договорами на користь третьої особи (ст. 636 Цивільного кодексу України).

Summary

The article is sanctified to the analysis of bail from the point of view of legal relationships with participation of the third persons, namely guarantors as a result are done conclusion, that a guarantor answers all signs that are characteristic for the third persons in civil legal relationships. The grounds of origin and maintenance of guarantee legal relationship as additional are analyzed in relation to basic (main) as provided. Drawn conclusion, that neither an agreement that consists between the debtor of basic (main) civil legal relationship and guarantor nor agreement that consists between a guarantor and creditor which is the source of the guarantor's legal relationship, is not a contract in favour of a third party (Article 636 of the Civil Code of Ukraine).

Використана література:

1. Заїка Ю.О. Проблеми застосування поруки в кредитних договорах / Ю.О. Заїка // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (06 березня 2014 р., м. Івано-Франківськ). – Івано-Франківськ : Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2014. – С. 8–11.
2. Луць В.В. Строки і терміни у цивільному праві : [монографія] / В.В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.
3. Михальнюк О.В. Порука у цивільному праві: теорія та практика : [монографія] / О.В. Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – 268 с.
4. Остапенко В.І. Порука як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що виникають з кредитних правовідносин (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В.І. Остапенко. – К., 2015. – 22 с.
5. Федосєєв П.М. Інститут поруки за римським правом та його рецепція у цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / П.М. Федосєєв. – Харків, 2003. – 20 с.

Oleg Kuzmych,
 Doctor of Law, Assistant Professor,
 Assistant Professor of the Judicature Chair of
 Vasyl Stefanyk Precarpathian University